

ARNDT MAGYAR UTAZÁSA 1798-BAN.¹

A hatalmas kaszárnya József császár alkotása, a későbbi gyászos emlékü Neugebaude volt, a mai Szabadságtér helyén. Az invalidusház Károly király nagy alkotása, a mai Városháznak városházutcai frontépülete. Az imént megnyílt nagy új kórház a mai Rókus-kórház.² Főorvosa talán túlzott kissé, mikor oly sötét képet festett a magyar nép közt elterjedt betegségről.

Ezzel végzett is Arndt a látóvalokkal, miket Pest városa épületekben nyújtott. Pedig a mieink akkoriban szerették magyar Londonnak nevezni Pestet, nem annyira nagysága, mint inkább gyors fejlődése miatt.

Budára gyakran mentek át Arndté a hosszú hajóhídon, amelynek közepén széles kocsiút vezet, két oldalán pedig korláttal kerített gyalogjárók. A mai Erzsébet- és Lánchíd között állott ez a híd; Áradt kellemes sétahelynek is találja, a vizen nyüzsgő hajók, csónakok, a két part sürgésforgásának látványával s távolról a szigetek barátságosan hívogató képével.

„Buda még szabálytalanabban épült, mint Pest, hegyek között s hegyoldalokon, de a környéke sokkal szebb, mint Pesté. A Gellért-hegynél kezdődő Rácvárostól körülbelül negyedmérföldnyire terjed el egészen a zsidóváros végéig, de csak keskenyen, hegyek közé szorítva. Házai legnagyobbbrészt rosszak, zindelyesek, füstösek, az utcák rosszul vagy néhol egyáltalán nem is kövezettek/*

„A Gellért- és Várhegy közti völgyben fekszik a Rácváros, a lejtőkön egymás fölött ülő házaival. Rút, piszkos város, mélyebben benne még jámi is alig lehet az utcákon, nemhogy kocsizni. A rácoknak itt van a templomuk. A zsidóváros meglehetősen messze terjed a Duna mellett s nem oly elhanyagolt, bár még kevésbé díszes, mint a Rácváros. A legjobb házakat mindjárt a Dunánál találni s néhányat délen aszóllóknél s kerteknél, a budaiak szórakozóhelyeméi. Amfiteátrumszerűen csatlakoznak a városhoz a szőlőhegyek; természetük az úgynevezett vörös budai, mi, ha kellő kort ért el, a legkellemebb asztali borok közé tartozik, amiket ismerek; Bécsben legalább is ez volt kedvenc borom. Sokat szállítanak belőle Dél-Németországba, Sziléziába, Lengyelországba. Fehér bort is termelnek a könnyebb homokos talajon, sok enyhesség és kellem van benne, de nincs meg a vörösnek tüze/*

„A várba meredek utak visznek fel; önmagában is külön egész város. Erősségnek nem jöhet már számba, a falak tornyai és fokai bomladoznak, árkai düledeznek. A gyöngébbek tiltakozása ellenére is körüljártuk a falakat, mindenütt csodaszép kilátás nyílt meg előttünk. Az egyik oldalon a Dunán és Pest városán át messze földek, melyek a mai nap rekkenő forráságában por és kőd párájában vesztek el; a másik oldalon a pompás szőlőhegyek. Csinos utcákat és sok nagyszabású épületet találni a várban, a közhivatalok és országos hatóságok székhelyeit. Magán az öreg várpalotán, fekvésén és

¹ Lásd Magyar Szemle I, 427—432, II, 92—96.

² Guszman József: A budai régi Szent János krónikája. Budapest 1923. E mű szerint a főorvost nem Höppnemek, hanem Haffnernek hívták.

régiségén kívül nincs semmi különös, de kertjei igen csinosak. Térrácsokban futnak le a várfalaktól egész az alsóvárosig a Pest felé eső lejtőn. Osztrák szokás szerint előttünk, idegen látogatók előtt, mindig megnyitották a kerteket. Már közvetlenül a palota homlokzata előtt is virágoskertek vannak, botanikai ritkaságokkal.“

A két város színházait is sorra látogatta Arndt társasága. Akkoriban még a német színészet is csak gyermekkorát élte itten; József császár alapította a várszínházat s kezdeményezte az új pesti német színháznak tervét is. Az európai szinten álló német színészet csak Áradt látogatása után másfél évtizedre honosodott meg a fővárosban, a mostaniról tehát igen kicsinylően ír Arndt a mint a többi korabeli látogatók is.

„A várszínházban minden másnap játszanak, váltakozva a pesti színházzal. Kívül-belül igen csinos épület, a benne játszó társaság számára nyilván túlelegáns is és ízléses. Első alkalommal Schröder egy darabját: „Glück bessert Thorheit“ néztük meg. A közönség ízlését mutatta; hogy a színészek még az inasokból is Kaspereket csináltak. Mi is mulattunk mén, de még jobban az első szerelmes, Herdt úr lécláb-játékán és gégét kínzó fuldoklásain. A másik alkalommal egy nagy lovagdrámát adtak, „Gráf Wiprecht von Groitzsch“ címen, Veit Weber után, a színház számára kellően megtűzdelve ütlegeléssel, medve-jelenetekkel. Bolondosabb valamit alig képzelhetni, mint a szereplők deklamációját és játékát. S minél természetlenebbben és hóbotosabban fojtogatták a szavakat, minél merevebbül és vadabból dolgoztak fejjel, kézzel, lábbal, annál többet tapsolt a publikum. Jelen volt a palatinus is több mágnással s egy sereg előkelő és ragyogó hölgygel; az ő arcuk és tapsuk is elragadtatásra mutatott. Vagy talán csak jóságból és elnézésből tapsoltak? Különbözik úgy itt, mint a nyári színházban Pesten, csak németül játszanak. A szereplők is németek, a színésznők között azonban sok a lengyel, akik, mint minden szláv nép, rendkívül könnyen sajátítják el az idegen nyelveket. A palatinus¹ barátságos ifjú, még igen ártatlan arckifejezéssel. Aki testvéreit, Károly főherceget és a császárt látta, könnyen megrajzolhatja képét, de mégis derekasabb külsejű, mint ők és szenvedélyes lovas és vadász“

„Mindjárt a nagy kávéház jobboldalán áll a pesti rendes színház, melynek belseje mégis csak jobb, mint külseje sejtetné.“ A nyári színház nem messze a Dunától a sétány mellett fekszik s jóval nagyobb a pozsonyinnál; máskülönbözik körülbelül olyasféle, mint amaz. Az első helyen húsz krajcárt kellett fizetni, de hét krajcárért itt is lehetett külön egy-egy felvonást végignézni s aztán tetszés szerint vagy tovább állni, vagy a következő felvonásra is befizetni. Mindig örvényelt tehát a színház belseje a felvonások között, új s új csoportok vonultak fel és el. Ehhez járult a karzat nyüzsgése, méhkaptára az a leglazább és legszabadabb ifjúságnak. Látni lehetett a budai és pesti szépek virágát, kik a közjó magas ideájának hódolva, magukat önzetlenül a nyilvános örömöknek szentelik. Voltak igen szép alakok is közöttük, kik bizony könnyen felébreszthetik az ember játékos kedvét. Csodálatosnak tűnt fel előttem, hogy itt, hol minden osztályban oly sok a szép nő, Ámor e szabad nyilazásánál a lengyel nőknek van legtöbb szerencsésük. Úgy látszik, az ízlés döntött a lemergi, krakkói, halicsi, sandomirsi idegen lányok mellett, kik lengyel ügyességet és könnyelmű jártasságot hoztak magukkal, amivel a komolyabb és tartózkodóbb magyar jellem nem versenyezhet.“

¹ A nemes emlékü József főherceg, akkor még csak pár éve nádorispán.

² A mai Petőfi-szobor táján. Kőralakú török erődítményből átalakított épületét rondellának nevezték. Színészettörténeti adataink forrása: Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. (Német Phil. Dolgozatok, 1914.)

„Ma komikus baletet adtak, „Judenhochzeit“ címen, finom és népszerű tréfákkal és színpadi csínyekkel át- s átszöve. Sajnos, a színház Kasperléje nem volt elemében s bármennyire is gyönyörködött a közönség, az egész játék hamis vágásba került az ostobaság és bárgyúság legalsóbb harlekinadéja és a városiasság finomabb élcei között. Az ilyen középútnak csupán ásitás az eredménye s ez lett volna eredménye nálunk is a könnyelmű és kecses lengyel nők, nagyszerű felvonásközök s néhány igen csinos színpadi hercegnő nélkül, kik ügyetlenül játszottak, de az ifjúságot ügyesen csábították. A felvonásközök csoda mulatságosak voltak. Minden kavargón, tolongott, örvénylett egymás között, a könnyelmű élet méhecskéi idegen méz után zümmögtek. A szomjas gégek és száraz nyelvek számára egy benyílóban a zenekar baloldalán tekintélyes sörös- és boroshordó állt; a nézők mindegyike odajárulhatott s 2—3 krajcárért szabadon csapolhatott Ceres vagy Bacchus hordójából. A thespisi művészet eredetének eme találó szimbólumához vonult le a színpadról az első hős és az első amorosa is, kik még előbb az eszményi világ magas légkörében mozogtak, most pedig igen földi hátgörbítésekkel merítgettek a hordóknál új lelkesedést*“

A főváros szellemi életéről különben láthatólag csak mások futó beszéde után tájékozódott Arndt. Mellékesen említi, hogy van itt egy egyetem is, „mely egyes szakokban, különösen az orvostudományban, fizikában és matematikában állítólag egész derék férfiakat mutathat fel, de amely a jelen körülmények között nehezen vergődhet fel a szellem ébresztőjévé és éltetőjévé“. Körülbelül ugyanígy beszélt Áradt előbb a bécsi egyetemről is. A kormányzat elfojt minden újító szellemet. Némi elméleti elfogultság vezet ez ítéletében; a szellemtudományok, különösen a történettudomány terén több kiváló érdemű, alapvető munkásságé tudósunk volt már akkor. Különben az egyetemet csak nem régen helyezte a fővárosba a császári akarat újjászervezve és adományokkal gazdagítva. II. József nagy német központot akart teremteni Buda-Pestből; a színházalapítás, az országos hatóságok, kaszányák idetelepítése mind ezt a célt kívánta szolgálni.

Az egyetemi hallgatókat is csak az utcákról ismerte Arndt. „Többnyire egész magyarosan járnak, hatalmas kalpagokkal, karddal, bajusszal. Külsejük férfias és derék s láthatólag inkább büszkék önmagukra és nemzetükre, mint tudományukra.“

*

Bécs a telített, gondtalan kedélyesség, a dunai két magyar város a természet áldásainak boldog szegény-városa. Arndt sokáig járta körül tekintetét a vidéken a budai vár fokáról. „Az ég derűs, a levegő üde és tiszta. A föld tűzereje kénes vizekben buzog fel s érleli és hevíti a szőlőhegyeken az emberek örömet; jó lehet itt élni az embernek.“

„A Rácvárosban több kénforrás van, mik állítólag sok bajra gyógyító hatásúak s amelyek fürdőknek is be vannak rendezve. Külön fürdőért valami csekélységet kell fizetni, a nagy közös fürdőért meg éppen csak egy vagy két krajcárt. Férfiak, nők, ifjak, hajadonok együtt lubickolnak itt és sok kópé éppen e társasélet kedvéért látogat el ide. Mi is betekinttünk e fürdőbe és takaros csöcselék-gazdálkodást találtunk ott, mint ahogyan ezt mindenki elképzelheti ilyen közös fürdés mellett. Csak éppen az okvetlen elfödendők voltak eltakarva a csipőkre vetett ronggyal, hasonlóan a vademberek köténykéihez. Már a közepes hőmérsékletű fürdők is ördögi forróak; nekünk már a langyosabbban is áradatban folyt az izzadság homlokunkról. A berendezés bizony valamivel takarosabb és csinosabb is lehetne s az egészből szakértői felügyelettel és gondoskodással valami jobbat is lehetne teremteni, mint amilyen mostan. Minden fürdőnél egyúttal bor- kimérés is van, éppen olyan rossz, mint olcsó borral.“

Arndt tehát inkább a Dunafürdőkbe járt el; a hajóhídtól délre ilyent is többet talál. Hat-hét fülke van bennük, tiszták és takarosak s egy forintért ötször is meg lehet fürdeni.

Az egyik kora reggelen Arndt, a fáradhatatlan, a Gellért-hegyre csábította fel társait. Eleget izzadtak, míg felértek a meredeken, de a mennyei kilátás megjutalmazta fáradságukat. „Magunk előtt láttuk a világot buja nagyszerűségében, a büszke folyót, a zöld hegyeket. Nem messze tőlünk rácsozott kápolnácska, hol néhány jámbor öreg térdelt imádkozva. Vájjon áhitatosabban imádkoztak-e, mint ahogy mi tartottuk reggeli ájtatosságunkat. Rezedákon táboroztunk egy régi fal árnyékában. Valamikor valószínűleg torony és várfal állott itten a várhegy fedezésére, melyet innen a hegycsúcsról könnyen és borzalmasan össze lehetett volna lődözni.“

Már az előző napon átrándult a társaság a Palatinus- (azaz Margit-) szigetre és annyira tetszett ott nekik, hogy másnapra ebédet rendeltek maguknak a palatinus villájában, mely egyúttal vendéglő is volt.

„A Gellért-hegyről egy rossz budai kávéházba szálltunk le és úgy tíz óratájt a Dunához ballagtunk s halászokkal átvitettük magunkat a mi szigetünkre. Először egy kicsiny szigetre érkeztünk,¹ amelyen a palatinus pár tucat tehene legelészett; innen egy hídon át a nagyobb szigetre, ahol pár száz lépésre áll a villa. Tavaszi időkben szorgalmasan látogatják a városiak ez elragadó kis szigetet, ma azonban mi parancsoltunk itt egyedül. Kinn ültünk a szép, meleg napon a villa vidékies csarnoka alatt. Az ételek jók voltak, bár majd minden fogás baromfiból állott különfélekep elkészítve. Csemegéül itt ettem először életemben pörkölt kukoricát. A vendéglős nagy dicsérettel ajánlotta: maga a nádor is igen szereti. Mi inkább a vendéglős, mint a nádor kedvéért ettünk belőle, a bor úgylis gyorsan leöblítette kissé érdes ízét. Asztal után még egyszer körülsétáltunk a bájos szigeten, mely lombjaival, rétével, gabonaföldeivel s kicsiny szőlejével mint Isten szigete fekszik itten. Sok játék és tréfa után alkonyat idején úsztattunk vissza Pestre, tolongtunk még pár órát a promenádon és a nyári színházban s azután nyugovóra tértünk.“

A két nap, mit a két városban töltöttek, a természet bőségének jegyében állott. Mindjárt Pestre érkezéskor jó ebédet rendeltek s bőven itták a magyar bort melléje. Este — jegyzi fel ismét Áradt — étellel-itallal bőven megtelve tértek nyugovóra a nap mozgalmi után. Másnap mégis azt írja Arndt, hogy a város nézegetésében kiegészve, még derekasabban ettek-ittak, mint az előző napon. Úgy látszik, mindig magasabb fokozatokat értek el ebben, egyre jobban rájöttek a jókedv és a bor ízére s énekszóval keltek fel a gazdag magyar asztaltól: „Királyi módon szórakozva, királyi módon étkezve és végül királyilag hajtva fejünket álomra.“

Hiszen mindjárt hajójuk érkezekor a csordulásig menő bőség mozgalmas látványa tárult eléjük.

„A Duna mellett a kávéház és a fürdők között szabad, nyílt tér van, mintha a Gondviselés rendelte volna oda. Itt van a legnagyobb és leghangosabb nyüzgés és a legvidámabb élet a városban. Szekerek, talyigák, kosarak tartogatják itt bőséges tömegben mindazt, amire éhes gyomornak csak szüksége lehet; hajók és csónakok reggelenként gyakran csaknem elfödik a Dunát, zsúfolva gyümölcssel, zöldséggel, kisebb állatokkal, vaddal, szárnyassal. Nagy bárkák sorakoznak a parthoz, fenéktől tetőig szénával tömve, melyből a vásáros paraszt rögtön vásárolhat lovai és ökrei számára. Itt van sürgő-forgó helye a szakácsoknak és szakácsnőknek, valamint a

¹ A Margitsziget körül a múltban váltakozva kisebb szigetek képződtek és tűntek el.

becsületes polgárasszonynak is, ki maga vásárolja be szükségleteit. Hor-dárok, talygások és más leselkedők hada ácsorog szerte, maguk is kívánván kézi és hátszolgálatokkal elcsípni valamit Isten bő adományából, melyek oly gazdagon vannak itt kiterítve. Látni idegenekét is tömegesen, bécsieket, lengyeleket, rácokat, törököket és e merkúri táborozáshoz nagy számmal vonulnak ki mindig a lazaerkölcsű lányok is. Meg lehet itt figyelni a paraszti rendet is, mint él az körülbelül Magyarországon s mint foglalatoskodik dolgaiban, mert a vidéki ügyes-bajos embereknek is az egyik fő táborozó helye.”

„E föld buja teljéről, természeti gazdagságáról sejtelve sem lehet annak, ki saját szemével nem látta; innen van, meg a kevés ipar miatt, a rendkívüli olcsóság. Egy krajcárért annyi szilvát, szőlőt, barackot kapni, hogy két kézzel sem tudja tartani az ember. Egy tyúk hat krajcár, a zsíros ürü és malac félforint. Pedig nagyvárosban vagyunk, hol mégis van fény-üzés és ahol sok a gazdag ember. Egy birodalmi tallérért naponta az első vendéglőben élhet az idegen, jól elszállásolva, kétszer étkezhetik három-négy fogással és bőségesen ihatja a jó bort, csemegéül minden lehető leg-szebb gyümölcscsel. Mi elbámultunk, amikor a vendéglőben hat nap után a számlát hozták. Csaknem mindig itt étkeztünk a fentemlített módon, összesen öten és mindössze 42 osztrák forintot fizettünk. A konyhaművészet sem rossz itten, persze bécsi ízlés szerint főznek, de valamivel erősebb és nehezebb minden, mint ahogyan erősebb és keményebb maga e nemzet is.”

Különösen a Dunapart mozgalma teszi Pestet élénkebb várossá Pozsonynál. De ez a mozgalom nem egészen a valódi forgalom következménye, mert hiszen Pestről Budára és innen vissza állandóan mozgásban van, utazik s lovagol minden; az előkelőségek javát pedig a hivatal és a közügyek tartják itten. Pest különben már sokkal magyarabb Pozsonynál öltözékben és szellemben is; a magyar nyelv az általános, bár a legtöbb ember ért és beszél németül is.

A Pestről való indulás napját augusztus 26-ára tűzték ki, még pedig közfelkiáltással a gyalogos utazás mellett határozva. Az utolsó napon tehát elszéledtek a városban, nézegetni, elmerengni még egyszer, másrészt pedig valami emléket venni a kedves magyar földről. Kardokat, pipákat és egyéb semmiségeket vásároltak így össze, majd asztalhoz ültek utoljára, ujjongó bacchanáliára. Búcsúzásul pár palack tokajit is nyitattak, melynek üvege még itt, hazájában is egy aranyba került.

Poggyászukat Budára szállították át, ahol a postára bízta, maguk pedig reggel négy órakor nekiindultak gyalogvándorlásuknak Győr felé.

HAJNAL ISTVÁN.